

KİTAP TANITMA

“AYAZ İSHAKİ’NİN MUHACİRLİKTEKİ İCADI”¹

Yard. Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN,
Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi

Hatip Minnegulov Türkoloji âleminde Eski Tatar edebiyatı, ayrıca Altın Urda devri Tatar edebiyatı alanında ciddi ve ilginç bilimsel hizmetler yazan bir bilim adamı olarak bilinir. Fakat son on yıl içinde aynı başarı ile XX yüzyıl başı Tatar edebiyatı alanında yaptığı araştırmaları onun ne kadar geniş bilgiye ve azimli çalışma yeteneğine sahip olduğunu da ortaya koymuştur.

Son on-on beş yıl içinde Tataristan’da, Tatar Türklerinin millî ve siyasî terakkisi için büyük bir çabada bulunan ve Yeni Tatar edebiyatına temel atan ünlü siyasetçi, gazeteci ve yazar Ayaz İshaki’nin hayatı ve eserleri ile ilgili ona yakın doktora tezi yazıldı, birkaç monografi ve birçok makale yayınlandı. En önemlisi de, yazarın eserleri ayrı kitaplar olarak ve birçok ciltlik “Ayaz İshaki’nin Bütün Eserleri” serisinin birkaç cildi artık okuyuculara sunuldu. Fakat bütün bu hizmetlere rağmen edibin şahısına ve eserlerine ilgi azalmadı.

Ayaz İshaki’nin edebî mirasını Türkiye’den Kazan’a getirme, onları tek tek araştırma ve Tatar okurlarına kazandırma işine birçok Tatar bilim adamı katkıda bulundu ve bu iş bugün de devam etmektedir. İbrahim Nurullin, Lena Gaynanova, Flün Musin gibi âlimler ile beraber bu işi artık on yıldır yorgunluk nedir hiç bilmeden, Tataristan’ın ve Rusya’nın meşhur bilim adamı (1994, 2004), Fen ve Teknik alanında Tataristan Devlet Ödülü’ne layık bulunan (1995) Rusya Sosyal Bilimler Akademisi Üyesi (1996), Kul Ali isimindeki Uluslar arası Ödülü alan (1998), “Uluslar arası Yıl Adamı” (İngiltere, Kembrij 1998) seçilen ve 500 den fazla fennî araştırması bulunan Profesör, Dr. Hatip Minnegulov da başarılı bir şekilde yürütmektedir.

Ayaz İshaki’nin kişiliği ve eserleri ile 1990’lı yılda yakından ilgilenmeye başlayan H.Minnegulov, araştırma için yazarın muhacirlikte geçirdiği hayatını ve o dönemde yazdığı eserlerini seçmiş. Ayrıca kısa süreli ilmi seferleri sırasında Ayaz İshaki’nin Finlandiya’da korunduğu elyazmalarını ve makalelerini de Kazan’a getirdi. 1999 yılında Kazan’da Tataristan Kitap Neşriyatında H.Minnegulov’un ortaokul, lise ve üniversite öğretmenleri ve öğrencilerine yönelik “İshaki Muhacirlikte” adlı kitabı yayınlandı. Aradan beş yıl geçti ve 2004 yılında tanılan bilim adamının “Ayaz İshaki’nin Muhacirlikteki İcadi” adlı ikinci bir monografisi dünya gördü. Bu kitap, Ayaz İshaki’nin hayatını ve eserlerini araştırmada daha bir ciddi tecrübe, daha bir basamak ve daha bir yeni kaynak olmuştur. Bu monografide H.Minnegulov tarafından Arap alfabesinden günümüz yazısına aktarılan Ayaz İshaki’nin yazdığı ve onun hakkında yazılıp “Yeni Milli Yol” adlı dergide yayınlanan birçok makalenin de yer alması kitabın değerini arttırmıştır.

Kitabın ilk bölümünde bilim adamı, Ayaz İshaki’nin eserlerini tahlil etmiştir. Edibin 1919 yılında Harbin’e gidip oradan Varsala Konferansına “Millî İdare” vekili olarak katılma amacı ile Avrupa’ya geçmesi, 1924 yılına kadar Almanya’da yaşaması ve orada birçok faaliyette bulunması, 1925–1927 yıllarında siyasî faaliyetlerini İstanbul’da devam etmesi, geçen asrın 20’li-30’lu yıllarında Polonya’da yabancı ülkelerde yaşayan Türklerin ve Tatarların önderi olarak tanınması ve bunun sonucu olarak Tatar milletinin muhacirlikte yaşamak zorunda kalan birçok asilzadesi ile birlikte “Yeni Millî Yol” dergisini yayınlamaya başlaması, bunların hepsi hakkında kitapta geniş bilgi verilmektedir. H.Minnegulov’un fikrine göre, içtimai, siyasî ve tarihî karakterdeki bu dergiyi, “Tatar tarihinin ve yaşamının benzeri olmayan ansiklopedisi, millî bağımsızlık için başlatılan mücadele tribünü” olarak adlandırmak doğru olur. Bu bölümde H.Minnegulov, Ayaz İshaki’nin 1931–1932 yıllarının Mart’ına kadar Yakın Doğu ülkelerinde bulunması, Kudüs’te gerçekleştiği Bütün dünya Müslümanlarının Kurultayı’na İdil-Ural Bölgesi vekili olarak katılması, 1933 yılında Uzak Doğu’ya gelmesi ve orada çeşitli siyasî ve medenî faaliyetlerde bulunması, “Millî Bayrak” gazetesini yayınlamak için emek vermesi ile ilgili önemli bilgiler de sunmaktadır. Ayrıca, A.İshaki tarafından yazılan ve tarihî ve siyasî karakterde olan “İdil-Ural” adlı hizmetinin sadece XX asrın başında değil, aynı asrın 90’lı yıllarında başlatılan Tatarların millî mücadelesi sırasında da halkı çok etkilediğini de vurgulamaktadır. Monografinin ilk bölümünde H.Minnegulov tarafından, her şeyden önce, A.İshaki’nin muhacirlikte yaşadığı dönemde yazdığı eserlerinin ve hizmetlerinin

¹ Bu makale Türk Dünyası Araştırmaları Dergisinde yayımlanmıştır (Mart-Nisan 2007).

fikir ve konu açısından gayet zengin olması, onlarda “Edibin kuvvetli ruhunun da, düşünce hayallerinin de, vatanına olan özleminin de ne kadar derin olduğu” açıklanmaktadır.

Tatar bilim adamı, Ayaz İshaki'nin eserlerinin ancak geçen asrın 90'lı yıllarında vatanına, Tatar okurlarına ulaşmaya başladığını ve bu açıdan Tatar matbuatının, Tatar dergilerinin, özellikle “Miras” dergisinin büyük hamlede bulunduğunu belirtmektedir. Yazarın “Lokman Hâkim”, “Güz”, “Tövbe Eden Kadın” gibi eserlerinin fikir açısından ne kadar zengin olması da âlimin dikkatinden kaçmamıştır. “Dalgaların İçinde”, “Eve Doğru”, “Can Bayevîç”, “Ulu Muhammet” gibi eserleri de H.Minnegulov tek tek incelemiş durumdadır. Eserleri inceleyen kısımların başlıklarında dahi âlim bu eserlerin bütün içeriğini ve değerini açmıştır.

“Eve Doğru” adlı uzun hikâyenin ismi bilim adamı tarafından gayet doğru ve anlaşılır bir şekilde yorumlanmıştır: “Ayaz İshaki, Türkiye’yi Rusya İmparatorluğundan gelen Türk-Tatar kavimlerinin son durağı olarak değil, belki eve doğru gittikleri yolda bir duraklama, dinlenip yeniden güç toplamak için mola olarak kabul etmekte. Onun amacı, Türkistan, Kırım, Kafkasya, İdil-Ural Bölgelerini Türkiye gibi hür, bağımsız görmektir”.² Yazarın “Can Bayevîç” adlı eseri XX yüzyıl başındaki aktüelliğini günümüzde de korumaktadır, çünkü bu eser “Kendi kavminden, kendi gelenek ve göreneklerinden ayrılan insanların ne kadar iyi olmuş olsalar da, sonuçta ahlâki sıfatlarını kaybedeceklerini, milleti içten tüketceklerini ibretli sahnelerin yardımı ile göz önüne sermiştir”.³ Bu hakta yazarak H.Minnegulov Tatar Türkleri arasında tamamen Rus milleti içende eriyip, dilini, dinini unutup kendi milleti ile bağımlı tamamen koparan insanlar için yakınıyor ve bu olayın korkunç bir facia olduğunu anlatmaya çalışıyor ve “Can Bayevîç” eserinin ibret verici bir eser olduğundan dolayı Tatar sahnesinde mümkün kadar sık oynanması gerektiğini belirtiyor.

Ayaz İshaki'nin yarı asra uzanan yazarlık yolunda hem hacim olarak hem verildiği mesaja göre en önemli ve en son eseri sayılan “Ulu Muhammet” dramı hakkında ise H.Minnegulov ayrıca güzel içerikli sözler söylemektedir: “Bu eser, zengin tecrübe elde eden yetmiş yaşlık edibin gelecek kuşaklara manevî vasiyeti, bağımsızlığa ermenin, adil, millî bir devlet oluşturmanın, millî hayat kurmanın sanatsal bir programı, hayali bir örneğidir.”⁴ Alim İshaki'nin bu eserinde “Şahname”, “Kutadgu Bilig”, “İskandername”, “İdegey” gibi klâsik yadigârlardan gelen epik geleneklerin devamını görmekte. Aynı zaman, Orta çağ insanların psikolojisini ve o döneme ait gerçekleri vücuda getiren bu dram eserinin birçok çağdaş Tatar ediplerinin icadını da etkilediğini göstermektedir. H.Minnegulov’un tespitine göre, “Ulu Muhammet” dramı 1940’lı yıllarda Türkiye’de yazıldığından dolayı, eserin dili Türkiye Türkçesi etkisinde kalmıştır. Fakat önemli olan, “Dalgaların İçinde”, “Can Bayevîç”, “Ulu Muhammet” gibi eserlerde yer alan ibret verici kahramanları, feci vakaları mümkün kadar sık seyirciye ulaştırmak, Tatar sahnesine taşımaktır: “Bu, bizim A.İshaki ruhu karşısında ödeyebileceğimiz en önemli ahlaki ve insani borcumuzdur” diye yazıyor H.Minnegulov.⁵

Ayaz İshaki'nin Yakın Doğu’ya seyahatleri sırasında kaleme aldığı “İslam Memleketlerinde” adlı seyahatnamesi bu monografinde Tatar okurlarına ilk sefer sunulmaktadır. Bu eser İshaki tarafından “Yol Hatıraları” olarak adlandırılmış olsa da, H.Minnegulov onu içeriği ve yapısından dolayı seyahatname türüne dâhil etmektedir. Bilim adamının üzüldüğü başka bir şey de, bu eserin üzerinde hâlâ bir fennî araştırma yapılmamasıdır.

Ayaz İshaki 1931 yılında Kasım sonunda Akdeniz’den Yakın Doğu’ya, Filistin’e geliyor. Burada o Kurultay’a katılıyor ve kutsal ve tarihî yerleri gezerek Ürdün’ü dahi ziyaret ediyor. Bu seyahat sırasında Ayaz İshaki Mısır, Suriye, Lübnan, İtalya (Roma) gibi ülkeleri geziyor, hatta Roma’da Papa ile görüşüp ona Rusya Müslümanlarının zor durumundan bahseden mektubu da sunuyor. H.Minnegulov’un verdiği bilgiye göre, A.İshaki'nin Kurultay’a katılması, çeşitli görüşme ve konferanslar sırasında yaptığı konuşmalar hakkında Arap, Türk, Fransız, Rus, Ermeni, İngiliz, Alman dillerinde çıkan çeşitli gazetelerde haber ediliyor. Eski kalıntıların ve kutsal tarihî heykellerin İshaki'nin ilgisini daha çok bugünü anlama ve millet kaderini açıklama açısından çektiği de H.Minnegulov’un dikkatinden kaçmamıştır. A.İshaki bu seferi sırasında çeşitli milletler, çeşitli tabakalara ait insanlar ile görüşse de onun için her şeyden önemli olanı, bu ülkelerde yaşamak zorunda kalan Tatarları tanımak, onlar ile görüşmek olmuştur. Tatar Türklerinin nerede olurlarsa olsunlar her yerde bir meslek edinip saygıdeğer insanlar olarak yüksek dereceli işlerde çalışmalarına İshaki çok seviniyor, fakat onların kendi memleketlerinden uzakta başka bir millete hizmet etmeleri hakkında yazar bizi bugün de düşündüren sözleri söylememekten de geçemiyor: “Bizim İdil yiğitleri kimlere imeceye gitmediler ki!.. Kendi yurdun olmadıktan sonra, kendi halkın kendi iradesinde olmadıktan sonra demek ki böyle manevi çingene olup kalmak zorundasın...”⁶ Prof. Dr. H.Minnegulov’un bildirdiği gibi, bu seyahatnamede ve muhacirlik devrinde yazdığı bütün hizmetlerinde edibin canını sızlatan en önemli şey Türk, İslam dünyasında anlaşmanın, birliğin yetersiz olmasıdır. Bulduğu ülkelerdeki hava durumunun veya geçen olayların İshaki tarafından memleketinin havası, memleketinde gerçekleşen olaylar ile kıyaslanarak izlenmesi ise bize yazarın vatan özlemini bütün derinliği ile anlamamıza yardım etmektedir.

² Minnegulov, Hatip (2004) Gayaz İshaki'nin Mōhecirlektege İcatı. (Tatar Türkçesi'nde). Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı. S. 44.

³ ...a.g.e., s. 49.

⁴ ...a.g.e., s. 54.

⁵ ...a.g.e., s.64.

⁶ ...a.g.e., s. 72.

Monografinin İkinci Bölümü “Ayaz İshaki Gazeteci (“Yeni Millî Yol” Sayfalarından)” diye adlandırılmış ve o, yeni belgelere zengin olması ve belgeselliği sayesinde daha hacimli ve daha ilgi çekici olmuştur. Bu bölümün sonuna doğru yerleştirilmiş olmasına rağmen, bizim görüşe en önemli belgeler, Ayaz İshaki'nin ve onun kızı Saadet Çağatay'ın büyük Tatar şairi Abdullah Tukay hususunda olan düşünceleridir. “Tukay Hatırası” adlı makalesinde İshaki'nin büyük şairin ölümünün 20. yıldönümünden dolayı Tatarların bir çeşit hazırlıkta bulunup çare görmeleri gerekse de elleri kolları bağlı kalıp bir türlü bir araya gelip Kazan'da bu etkinlikleri gerçekleştiremedikleri için içi sızlıyor. Tukay'ı “Mezara dek millet türküsünü söyleyerek, milletin kederi ile sızlanarak, milletin komik taraflarına gülerken, bütün yazarlığını millet kılığına girip yaşayan millet hizmetçisi, millî şair” olarak adlandırıyor. Tukay'ın ölümcül hastalığa yakalandığını bilseler de milletin zengin insanların hiçbir çare görmemelerine yakınıyor ve “Kendisi sağ olduğu zaman onun değerini bilmeyen, kıymetini tanımayan milletin bugünkü saygısını, sevgisini” Tukay'ın aziz ruhuna sunuyor. İshaki'nin Türkiye'de ünlü Türkolog olarak tanılan kızı Saadet Çağatay da Tukay'ın doğduğuna 50. yıl münasebeti ile şairi layıklı bir şekilde anamadıkları için üzüyor. Kendisi de Tukay'ın şiirlerini okuyarak büyüyen Saadet Çağatay, ayrıca şairin çocuklar için yazdığı eserlerinden bahsederek “Kendisi de çocukluğundan daha iyice ayrılmamış bu genç fedai yiğit (Tukay), halkın manevi hakkını talep ederek, onun vicdanını uyandırmış, çocuklarına doğar doğmaz ana baba dini ile beraber millî ruh veren millî dualar bırakmış” diye Tukay'ın Tatar milleti için ne kadar önemli olduğunu anlatıyor.⁷

Kitabın İkinci Bölümünde H.Minnegulov tarafından “Azatlık Mücadelemizin Minberi” olarak adlandırılan “Yeni Millî Yol” dergisinde Ayaz İshaki'nin Tatar milletinin büyük oğlu müftü Rizaetdin Fahretdin, millî mücadele yolunda ve muhacirlikte elini bırakmayan sadık arkadaşı Fuad Tuktar, 1917 yılından sonra muhacirliğe giden kadın şair Saniye İffet, Tatar tiyatrosuna temel atan ilk sanatçılardan olan Abdullah Kariyev hakkında önemli görüşlerini ortaya koyan makaleleri de yer almıştır. Aynı zaman sadece Ayaz İshaki kaleminden çıkan makaleler değil, muhacir mücadeleciler arkadaşları tarafından onun kendisi hakkında olan yazılar da okurlara sunulmuştur. Bu yazıların yazarı kim olursa olsun, onları birleştiren bir nokta var: onlar hepsi de Tatar milletinin yüce bir millet olduğuna ve bu gibi fedakâr, çalışkan oğulları ve kızları varken mutlaka istediği bağımsızlığa bir gün ereceğine inanarak yazılmışlardır (“Kazan'ın Gittiğine 383 Yıl Oldu”). Yazarın Finlandiya, Polonya ve Türkiye ülkelerinde yaşadığı dönemlerde yaşadığı olaylar, gösterdiği faaliyetler hakkında da hem yazarın kendisi tarafından (“Finlandiya'da”, “Boğazlar”) hem oradaki millettaşlarımız tarafından yazılan (“Ayaz İshaki Tampere'de”) yazılar da yerleştirilmiş bu monografiye. Bu bölümden görüyoruz ki, Ayaz İshaki hayatının yarısını vatanından, milletinden uzakta, birçok ülkede gurbet acısı çekerek yaşamış olsa da, her zaman vatanında olup biten olaylardan haberdar olmaya çalışmış. Edip, kendi milleti için hüküm süren siyasi sistemden çıkış yollarını aramış ve Tatarların bir gün mutlak özgür bir millet olacağına inanıp yaşamıştır. Ayaz İshaki kitabın bu bölümünde bizim gönlümüzde daha bir kez hem dil, edebiyat bilgini (“Dil Sorunu”, “Edebiyat Perdesi Altında Rusçuluk”, “Tolstoy'un Tatar Edebiyatına Tesiri”) hem ciddi siyasetçi (“Boğazlar”, “Geçen Yılın Siyesi Dersleri”) olarak değer kazanıyor. Ayrıca, bu bölümde yer alan birçok yazılara sayın Prof. Dr.H.Minnegulov'un yazdığı giriş makaleler bizim onları anlamamızı daha iyi bir şekilde sağlamaktadır (“Ayaz İshaki'nin Mücadele Arkadaşı”, “Millî Safları... Granit Taşları Gibi”, “Ayaz İshaki'nin Gelecekle İlgili Yorumları”, “Milletperverler ve Şahaliler”, “Millî Bağımsızlığı Kible Seçerek”, “Milletimizin Ulu Hadimi ve Önderi”, “Büyük Şair Hakkında Büyük Edip”, “O, Tatar Olup Kaldı”).

Monografinin son, Üçüncü Bölümü “Vasiyetname” olarak adlandırılmış ve o, Ayaz İshaki'nin “Manevi Vasiyetim Gibi Kalsın” adı ile bilinen ve Finlandiya'da yaşayan Tatar kızı Halide Vafa'ya yollanan mektup ile ilgilidir. Bu mektup Halide Vafa'ya yollansa da, asıl bütün Tatar milletinin geleceği olan genç kuşağa adanıp yazılan bir mektuptur. Bu bölümde vasiyetnamenin H.Minnegulov'un eline nasıl ulaştığının anlatılması ve bu mektubun sahibi hakkında olan hatıralar, Halide Vafa'nın Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi Arsal ile yazıştığı mektuplar, hepsi de o dönemi anlamamıza yardım etmektedir. Bu bölümde ayrıca Ayaz İshaki'nin hayatında ayrı bir önem kazanan Finlandiya muhacirliği de geniş bir şekilde anlatılmıştır. H.Minnegulov'un bu yerleri ve burada İshaki'yi görüp veya duyarak yaşayan Finlandiya Tatarlarını tanıması da bu bölüme bir belgesel havası vermektedir.

Monografide aynı zaman A.İshaki'nin kızı Saadet ile ve Uzak Doğu, Almanya, Yakın Doğu, Japonya gibi ülkelerde mücadeleciler arkadaşları Sadri Maksudi, Fuad Tuktarov, Ömer Tanırkoly, Musa Yarulla ve onun eserlerini Çin'de sahneye taşıyan sanatçılar ve muhacir millettaşları ile çekildiği fotoğraflar da yer almıştır. Ayaz İshaki vasiyetnamesini yolladığı Halide Vafa'yı da görebiliriz biz o fotoğraflarda. Birinde o, bu monografinin yazarı Prof. Dr. Hatip Minnegulov ile bundan altı yıl önce, 2000 yılında çekilmiştir. Kitabın fotoğraflar yerleştirildiği kısmında “Yeni Millî Yol” dergisinin ilk sayfası, Berlin'de neşir edilen “Dalgaların İçinde” adlı kitabın kapağı ve İshaki'nin Halide Vafa'ya yazdığı mektubun foto görünümü de yerleştirilmiştir. Kitabın en sonunda ise H.Minnegulov'un Ayaz İshaki'nin hayatı ve eserleri ile ilgili yayınladığı 50'ye yakın araştırmayı kendi içine alan zengin kaynakça da yer almış.

⁷ ...a.g.e., s. 286.

Bu kitap sadece Ayaz İshaki ile ilgilenenler için değil, muhacir Tatarlar, Tatar milletinin tarihi ile yakından ilgilenen bütün insanlara da bilgilere ifrat zengin, eşi bulunmaz bir kaynak olacaktır. Başka monografiler arasında bu kitabın yeri bambaşkadır. Yıllar boyu araştırdığı bilgileri ve onlarla ilgili, her zaman olduğu gibi son derece bilimsel ve ciddi görüşlerini bize böyle bir kıymetli kaynak şeklinde elimize sunan saygıdeğer hocamız Hatip Minnegulov'un ellerine sağlık! Kim bilir, belki âlimin sesine kulak veren olur ve Kazan'da Millî kütüphaneye Ayaz İshaki ismi verilir ve başkentimiz Kazan'ın merkezî bir yerinde, Tatar milletine büyük hizmette bulunan bu ünlü edibe heykel de dikilir. Fakat şunu da söylemek istiyoruz, bir bilim adamının Söz Cenabı yardımı ile kitap şeklinde ortaya koyduğu heykel, taştan yapılan bir heykelden daha etkili ve daha önemlidir. Tatar milleti Hatip Minnegulov gibi bilim adamlarına sahipken, bütün hayatını Tatar milletini yükseltme amacına adayan Ayaz İshaki'nin isminin asırları geçip gelecek kuşaklara ulaşacağında şüphemiz yok.

Bizim üzerimize de Yusuf oğlu Hatip Minnegulov'a esenlikte daha nice yıllar yaşamasını ve fedakâr çalışmaları ile Tatar milletine hizmet etmesini Allah'tan temenni etme vazifesi düşüyor.